

EN ARKIVTEGNEMESTER PÅ REJSE

ARKIVTEGNEMESTER SØREN ABILDGAARD

AF

KIRSTEN-ELIZABETH HØGSBRO

„Jeg stræber at forrette mine ting det beste mig mueligt, men at jeg skulle kunde eftersøge alt, hvad som har navn af CURIEUSITET, udfordrer mere, end et menneskes capacitet, og mere tid end jeg har til overs fra monumenternes aftegning, som kan give en nok at bestille...“¹

Søren Abildgaard (1718–1791) mere end indfrie de forventninger, der blev stillet til hans duelighed, da han i 1756 på historikeren Jacob Langebeks anbefaling fik ansættelse som arkivtegnemester med løn ved Gehejmearkivet. Hans opgave blev bl.a. at berejse de danske provinser for at aftegne *monumenta patriæ*, som endnu „her og der måtte forefindes conserverede“ enten i kirker eller andre steder i „vore riger og lande“.²

¹ Det kgl. Bibliotek (herefter forkortet KB). Thott 750 fol. Søren Abildgaard til Jacob Langebek den 18. september 1756 (i læg med påskrift „tegnemester Abildgaard angaaende“).

² Abildgaard havde allerede året før fået kgl. bestalling som arkivtegnemester, men som ulønnet embede. Fra 1756 fik han 300 rdl. om året samt fri befordring, kammerpas, til lands og til vands. – *Breve fra Jacob Langebek*, udg. af H.F.Rørdam, 1895, s. 222. – Abildgaards ansøgninger og Langebeks anbefalingskrivelser er udgivet af G.L. Wad, *Personalthistorisk Tidsskrift* 2. Rk, I, s 149 ff. – Kongens skrivelse af 27. februar 1756 om Abildgaards ansættelse er stilet til Langebek, (Original i Thott 750 fol.).

Fra 1756 til 1777 rejste han systematisk rundt i landet om sommeren og rentegnede om vinteren. Resultatet af hans antikvariske indsats udmøntede sig bl.a. i over 900 tegninger i tusch, hvoraf nogle smukt farvelagte, samt optegnelser i 13 dagbøger. De findes i Nationalmuseets arkiv og hører til dets klenodier. Generationer af historikere, kunsthistorikere, arkæologer, runologer, genealoger og antikvarer har gjort flittigt brug af de abildgaardske tegninger og dagbogsnotater, endog i en sådan grad, at de sidstnævnte næsten er blevet slidt i stykker.

Det kan derfor undre, at dagbøgerne, hvorfra eftertiden har hentet så fyldige antikvariske informationer, kun for enkelte deles vedkommende er blevet publiceret, nemlig Sønderjylland og Vejle amt.³ Man kunne også have forventet, at der forelå en trykt udgave af Abildgaards smukke tegninger. Heller ikke det er tilfældet. Allerede i hans egen levetid indsendtes der i 1784 et forslag om „stikning i kobber af Søren Abildgaards nordiske monumenter“, men planen blev opgivet, da det var for dyrt.⁴ Kun for mindesmærkerne fra Antvorskov klosterkirke foreligger der en fuldstændig udgivelse af hans tegninger.⁵ Imidlertid har hans tegninger været og er stadig hyppigt anvendt som illustrationer i utallige moderne værker, f.eks. *Danmarks kirker*.⁶

Mindre kendt, vel nærmest overset, er derimod Abildgaards breve og tegninger, som er i Det kongelige Biblioteks Håndskriftsamling.⁷ Af brevene har kun dem, han skrev til sønnen, maleren Nicolaj Abildgaard, medens denne var i Rom 1772–1777, været benyttet af kunsthistorikere.⁸

Men hvem var Søren Abildgaard, og hvilke forudsætninger havde han for at foretage en antikvarisk berejsning af landet, og hvordan og af hvem blev den tilrettelagt?

³ M. Mackeprang, Søren Abildgaards dagbog fra hans rejser i Nordslesvig 1775–1776 i *Sønderjydske Aarbøger* 1906, I og Marius Hansen, Søren Abildgaards dagbøger og optegnelser i Vejle amt 1771, *Vejle Amts Aarbøger* 1930 og 1931.

⁴ Forslaget blev indsendt den 5. april 1784 af Luxdorph, P.F. Suhm og J. Erichsen, *Fonden ad usus publicos* I, (1897), s. 240.

⁵ Udgivet i 1859 af Anton Petersen og bekostet af denne.

⁶ Mange af Abildgaards tegninger af gravmonumenter er gengivet i C.A. Jensen, *Danske adelige gravsten*, 1956.

⁷ KB. Thott 750 fol. og NKS 2337, I, 1. – Det skal dog bemærkes, at samtlige af hans tegninger i Thott 750 fol. er dubletter. Erik Moltke har i *Jon Skonvig og de andre runetegnere*, 1958, II, s. 207, en henvisning til papirer i den Thott'ske samling, men nævner hverken breve eller tegninger.

⁸ Se især Leo Swane, *Abildgaard, Arkitektur og Dekoration*, 1926.

Studiosus, miniaturemaler og inventor

Søren Abildgaard fødtes 1718 i Flekkefjord i Norge, og blev i 1737 student fra Christianssand. I 1739 giftede han sig med Margrethe Bastholm (1717–1793) og kaldtes ved sit bryllup „daglønner“. Det er uvist, hvad denne betegnelse dækker.

Det er ikke meget vi véd om Abildgaard, indtil Jacob Langebek tog ham med som tegner på sin antikvariske rejse til Sverige og Østersøprovinserne fra 1753 til 1755. I sin dagbog ved rejsens begyndelse den 17. april 1753, skriver Langebek, at han ledsages af studiosus Søren Abildgaard og tjeneren Christian Mogensen.⁹ Efter rejsens afslutning i januar 1755 omtaler Langebek i et brev, at „monsr. Abildgaard, mignaturearbejder har gjort mine tegninger“.¹⁰

Når Langebek valgte Abildgaard som ledsager på rejsen må det have sin begrundelse i, at han har kendt ham nogen tid og benyttet ham til at afskrive diplomer og tegne sigiller m.v., netop det arbejde, der skulle udføres på rejsen, og iøvrigt har betragtet ham som en flittig og omgængelig person og „dertil en studeret mand“.¹¹ Langebek har også vidst, at Abildgaard udførte habile miniaturearbejder. Det eneste portræt, der iøvrigt kendes af Langebek, er en miniature, malet i 1751 af Abildgaard. Samme år modtog Abildgaard betaling for et miniatureportræt af kongen og det følgende år for et af den russiske kejserinde. Enkelte andre af hans miniatureportrætter kendes også, bl.a. af Laurentia og Jacob Rohde, signeret og dateret 1755, og endelig et af Langebeks anden hustru, malet i 1779.¹² Abildgaard fortsatte åbenbart i et vist omfang sin virksomhed som miniaturemaler, efter at han var blevet fastansat arkivtegner, hvad også et par miniatureportrætter på Frederiksborgmuseet vidner om. Det fremgår endvidere af et brev til sønnen i Rom, at han i 1772 har udført et portræt af inspektør Ursin ved Waisenhuset.¹³

Muligvis kan han have haft småindtægter ved at undervise flere børn end sine egne; i 1768 nævner Langebek en passant i et brev til en svensk

⁹ Langebeks svenske reise i årene 1753/1754, udg. ved Rasmus Nyerup i *Langebekiana* 1794, s. 123.

¹⁰ Langebek til Carl Deichmann, den 25. januar 1755, *Breve fra Jacob Langebek*, s. 214.

¹¹ Langebeks „Allerunderdanigste Erklæring“ af 12. februar 1756. *Personhistorisk Tidsskrift* 2. Rk. I, s. 151.

¹² Torben Holek Colding, *Miniature- og Emaillemaleri i Danmark 1606–1850*, 1991, s. 97.

¹³ KB. NKS. 2337. Søren Abildgaard til Nic. Abildgaard, den 24. oktober 1772.

ven, at han har truffet aftale med Abildgaard om at „informere“ sin søn.¹⁴ Men guld spandt han ikke på sit tegnetalent. Hele sit liv kæmpede han bravt for at holde sig og sin familie økonomisk oven vande, også efter ansættelsen ved Gehejmearkivet.

Det var imidlertid ikke tegne- og kopieringsarbejdet, ej heller fremstilling af miniaturer, der først og fremmest lå Abildgaard på sinde. Hans egentlige interesser gik, som måske allerede hans valg af professor Horrebøw som privatpræceptor antyder, i retning af naturvidenskaberne.¹⁵

En målrettet student har han næppe været; hans vanskelige økonomiske forhold forhindrede ham vel deri, og han tog aldrig en eksamen. Han var en slags evighedsstudent, ikke af et specielt snævert emne, men med et opladt sind for at erhverve sig indsigt i naturvidenskabelige emner, især hvad der angik jordbundsforhold. Hans viden satte sig frugt i et betydningsfuldt forfatterskab. I 1751 skrev han en afhandling om grafit i Norge, og senere publicerede han en række artikler i *Danske Magazin*. Alle afspejler de et omfattende kendskab til et bredt spektrum inden for landøkonomiske forhold.¹⁶ Hans bøger om Stevns Klint (1759) og Møens Klint (1781) vidner ligeledes om, at han var en kompetent geolog.¹⁷ Hans afhandling om mergel indbragte ham i 1773 Landhusholdningsselskabets mindre guldmedalje.¹⁸

¹⁴ Langebek til N. Brocman, 20. april 1768, *Breve fra Jacob Langebek*, s. 458.

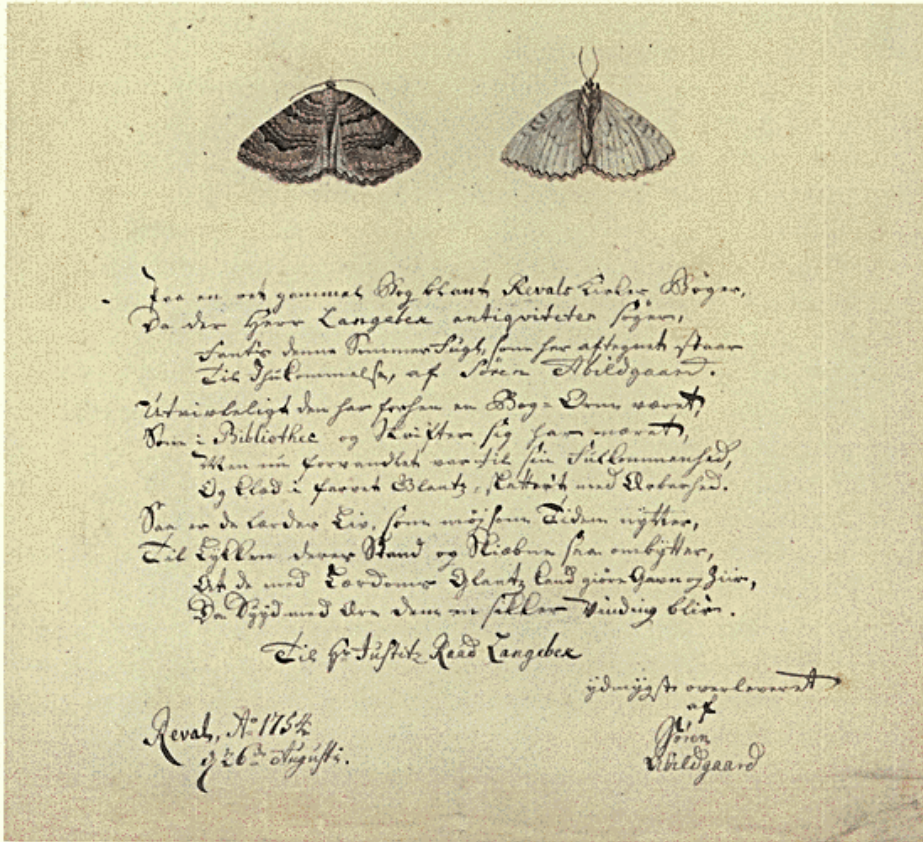
¹⁵ *Dansk Biografisk Lexikon*, 1. udgave, 1887, bd. 1, s. 57 ff. Henry Petersen, som har skrevet artiklen om Søren Abildgaard, angiver ikke sin kilde til oplysningen om, at SA studerede privat hos Horrebøw.

¹⁶ *Danmark og Norges Oeconomiske Magazin 1757-1764*. I bd 3, (1759), s. 255 „Undersøgning om hvad som nu mere end i de ældre tider hindre de danske stutters fremgang og hvad middel, der er det beste til at ophielpe samme“; i bd 5, (1761), s. 327 „Afhandling over hvad som beforder eller hindrer fiskeriernes drift. Til besvarelse på det der om foresatte problema“ – Her får Søren Abildgaards artikel følgende redaktionelle ord med på vejen: „Forfatteren har ellers tilforn aflagt ret priselige prøver på såvel sin Flid og Indsigt i Naturkyndighed, som sin Redebonhed til at tjene det almindelige“. I samme bd s. 343 er også Abildgaards artikel „Beskrivelse over Købstaden Skagen, den nærværende økonomiske tilstand og fiskeriets beskaffenhed sammesteds“ og endelig i bd 7, (1763), s. 21 „Underretning om et mineralisk besynderligt Kildevæld ved Antvorskov“.

¹⁷ Arne Noe-Nygaard karakteriserer Abildgaard som en „fritvoksende“ mand med kunstnerisk anlæg og interesse for geologi, *Københavns Universitet 1479-1979, bd. XIII Det matematisk-naturvidenskabelige fakultet*, 2. del, s. 281 – Jfr. også Axel Garboe, *Geologiens historie i Danmark I. Fra myte til videnskab*, (1959), s. 116 ff.

¹⁸ Trykt i *Landhusholdningsselskabets skrifter*, 1776, 1. del, ss. 147-284.

En arkivtegnemester på rejse

Søren Abildgaards vers med tegning af sommerfugl til Langebek, dat. Reval 26. august 1754.

„På en ret gammel bog blant Revals kirke-bøger,
Da der herr Langebek antiquiteter søger,
fandtes denne sommerfugl, som aftegnet står
til ihukommelse, af Søren Abildgaard
Utivleligt den har forhen en bog-orm været,
Som i Bibliothec og Skrifter sig har ernæret
Men nu forvandlet var til sin fuldkommenhed,
og klæd i farvet glantz, skattefrit med ærbarhed.
Så er de lærdes liv, som møjsom tiden nytter,
Til lykken deres stand og skæbne så ombytter,
At de med lærddoms glantz, kan gjøre gavn og ziir
Da dydd med ære dem en sikker vinding bli'r

Til Hr. Justitsraad Langebek
ydmygste overleveret af
Søren Abildgaard“
(KB. Bøll. Brev. D. 4°, nr. 5)

Det var dog ikke alene på det teoretiske plan, at Abildgaard interesserede sig for jordbundsforhold. Han anvendte også sine kundskaber praktisk, eller forsøgte i hvert fald at gøre det. Som så mange andre i sin samtid var han optaget af at finde frem til hemmeligheden om, hvordan det „hvide guld“, porcelæn, blev fremstillet.

I 1750 indsendte han ansøgning til Kommercekollegiet om at oprette en porcelænsfabrik og vedlagde en prøve på en porcelænsmasse. Kollegiet indhentede via Københavns magistrat en udtalelse fra fajancemesteren J.C. Pfau (1685-1752), der indtil 1749 havde været ansat ved fabrikken i St. Kongensgade. Pfau erklærede imidlertid, at det indsendte stykke var sammensat af jord blandet med „Fluss“, hvorved det var blevet gennemsigtigt. Så små prøver som den forelagte kunne ligne porcelæn, men det var for spinkelt et grundlag at vurdere sagen på. Der skulle fremstilles genstande, f.eks. tekopper, skåle og andre drejede arbejder, der siden skulle brændes og påsættes glasur og farver, førend der var bevis for, at det var ægte porcelæn.¹⁹ Kollegiet tilsluttede sig Pfaus opfattelse og skønnede desuden, der ikke var behov for at anlægge en porcelænsfabrik, da der allerede fandtes en temmelig god uægte porcelænsfabrik, hvortil kom at Asiatisk Kompagni årligt indførte store mængder af ægte kinesisk porcelæn. Abildgaards ansøgning blev derfor afslået.

Hvordan det end må have forholdt sig med kvaliteten af den prøve, Abildgaard havde indsendt, opgav han ikke tanken om at komme igang med en porcelænsfabrikation. I februar 1753 forelagde han sammen med generalkonduktør Christoffer Hammer en udførlig „Plan til Fundation for en ægte Porcelains Fabriques anlæggelse i Aggerhus Stift“.²⁰ Til støtte for ansøgningen indsendtes samtidig en „en prøve i en liden æske“ (af samme slags som den i 1750?).

Det fremgår klart af den professionelt og velgennemarbejdede projektbeskrivelse, at det var Abildgaard, der var „inventor“, og det var ham, som besad „arkana“; det var derfor også ham og hans descendenter, der skulle have de økonomiske fordele, når fabrikationen kom

¹⁹ Jørgen Ahlefeldt-Laurvig og Kai Uldall, *Fajancer fra fabriken i St. Kongensgade*. 1970, s. 73. – Jfr. Stadsarkivet. Magistratens resolutionsprotokol 1748-1750, s. 724. Pfaus erklæring, dat. 16. juni 1750 er vedlagt Magistratens kopibog 1750 A, nr. 175. – Rigsarkivet. Kommercekollegiet. Tyske sekretariat. Vorstellungen und Resolutionen, 1750, nr. 1078.

²⁰ Rigsarkivet. Kommercekollegiet. Dansk-norske Sekretariat. Supplikprotokol C. 1754-1756, nr. 153.

igang. Projektet, der bestod af 42 punkter, blev sendt til udtalelse hos den norske vicesatholder Jacob Benzon, der efter nøje granskning og kommentering af de enkelte punkter en måned senere erklærede, at han intet havde at erindre mod det, såfremt „projektøren kan præstere en rigtig prøve på ægte porcelæn, som her i rigerne er gjort“ og de fornødne interessenter kunne skaffes.

Ingen af delene var realistiske. Muligvis har Abildgaard selv været klar over, at det ville have sine vanskeligheder med at opfylde disse betingelser, siden han i foråret 1753 besluttede sig til at ledsage Jacob Langebek på dennes antikvariske færd til Sverige. Med sig i bagagen havde Abildgaard sin „arkana“ og lod i Stockholm brænde nogle prøver af en „komposition af ler til porcelain“ med et så heldigt resultat, at den svenske porcelænsfabrik tilbød ham „et par tusinde plåter“, såfremt han ville åbenbare sin viden, hvad han dog afslog.²¹ Der kan have været flere årsager til, at Abildgaard, uanset at han var økonomisk betrængt, ikke ville sælge sin „arkana“. En af grundene kan måske være, at han stadig nærrede håb om selv at få etableret en porcelænsfabrik efter den model, der var skitseret i projektet, som han sammen med Hammer i 1753 havde sendt til Kommercekollegiet i København.

Hvor længe han bevarede optimismen med hensyn til at komme igang med en porcelænsfabrikation, får stå hen. Kontakt til kredse i København, hvor der eksperimenteredes med porcelænsfremstilling, har han formodentlig haft. Det var næppe et tilfælde, at den ældste søn i midten af 1750'erne kom i lære hos apoteker J. D. Cappel, hvis assistent var kemikeren Frantz Henrich Müller, der opfandt det danske porcelæn, og dermed skabte grundlaget for oprettelsen af den kongelige porcelænsfabrik i København i 1775.²² Når det er omtalt som en kendsgerning, at Abildgaard har haft forbindelse med denne fabrik og i august 1775 sammen med flere andre aflagde ed på ikke at røbe noget af sin viden om porcelænsfabrikation, må det bero på en forkert identifikation af navnet Abildgaard.²³ Der findes i fabrikkens papirer ganske rigtigt et dokument, dateret 18. august 1775, hvor en række medarbejdere ved fabrikken foruden personer med tilknytning til den – bl.a. en

²¹ Langebek til Johan Ludvig Holstein den 14. maj 1754. *Breve fra Jacob Langebek*. s. 213.

²² C. Nyrop, Frantz Henrik Müller. *Personalthistorisk Tidsskrift*, (1901) 4. rk. bd. 4, s. 172 ff.

²³ *Weilbachs Kunstnerleksikon* 1947-udgave, bd. 1, Otto Andrups artikel om SA.

Abildgaard – aflægger denne ed.²⁴ Det må efter alt at dømme være en anden Abildgaard end Søren Abildgaard. Det er ikke hans underskrift, og ligner den overhovedet ikke. Det er heller ikke sønnen P.C. Abildgaards. Søren Abildgaard underskrev sig enten med sit fulde navn eller „SAbildgaard“. – Hvis underskriften på dokumentet fra 1775 virkelig er Søren Abildgaards, er den gjort med fordrejet skrift.

Rejsende antikvar

Der er intet, som tyder på, at Abildgaard nærrede specielle antikvariske eller historiske interesser, førend han begyndte at arbejde for Jacob Langebek. Denne må imidlertid hurtigt være kommet til at sætte pris på den omhyggelighed og flid, hvormed Abildgaard kopierede gamle dokumenter, aftegnede segl og udførte lignende opgaver for ham.

Det var næppe lysten til at komme på en årelang rejse til Sverige og Østersøprovinserne, der motiverede Abildgaard til at deltage i Langebeks antikvariske projekt. Han har sikkert betragtet denne færd som en mulighed for at afhjælpe sin altid betrængte økonomi; og efter Langebeks udsagn affandt han sig ikke altid lige let med rejselivets besværligheder. Da der var gået et år forsøgte Abildgaard at komme hjem til København, og fremsendte gennem Langebek en „memorial“ til chefen for Danske Kancelli, grev Johan Ludvig Holstein. Langebek anbefalede ansøgningen varmt og ønskede, at det måtte være muligt for Abildgaard i København at blive „befordret til nogen liden tjeneste, hvormed han sig med hustru og børn kunne forsørge“, og således at Langebek selv altid kunne have ham ved hånden til gamle tings aftegnelse, som „den, der ved lang øvelse har forhvervet sig et slags færdighed frem for mange“.²⁵ Men Abildgaards bøn blev ikke hørt; han måtte fortsætte rejsen fra Stockholm over Finland, de baltiske lande og Nordtyskland sammen med Langebek og dennes „fidus Achates“, magister Brocman.

²⁴ Landsarkivet for Sjælland. Den kgl. Porcelænsfabrik. Administrationens korrespondancesager m.m. 1774-1789, pk. 12. – Det kan bemærkes, at hverken C. Nyrop i *Den danske Porcelænsfabrikation*, 1878 eller Bredo L. Grandjean i *Kongelig Dansk Porcelain 1775-1884*, 1962 nævner noget som helst om Søren Abildgaard i forbindelse med Den kgl. Porcelænsfabriks historie, eller for så vidt i det hele taget med de mange forsøg på at fremstille porcelænen i Danmark.

²⁵ Se oven for note 21.

Epitafium over fru Katrine Rosenkrans og jomfru Mette Hardenberg (Visby kirke på Gotland). Aftegnet efter originalen af Søren Abildgaard 1753. (KB. Thott 750, fol.)

Det er formentlig under den lange antikvariske rejse med Langebek, at den nærliggende plan om en tilsvarende berejsning af Danmark og aftegning af „monumenta patriæ“ såvel i hovedstaden som i provinserne er opstået.

Da Abildgaard endelig i begyndelsen af 1755 kom tilbage til København, var hans finansielle situation mere håbløs end nogensinde. I sine ansøgninger til kongen om at få ansættelse som arkivtegner ved Gehejmearkivet henviste han til, at „hans forrige levebrød var kommen i andres hænder (og) hans omstændigheder forværret“.²⁶ Det må have været nedslående for ham i 1755, at hans ansøgning nok blev imødekommet, men uden tilsagn om aflønning. Der er al grund til at formode, at den udsigtsløse økonomiske fremtid, der tegnede sig for ham i midten af 1750'erne, har været årsagen til, at den ene søn blev taget ud af Metropolitanskolen og kom i lære hos apoteker J.D. Cappel, medens den anden blev malerlærling hos malermester H.M. Harder. Set ud fra datidens sociale normer stod det usselt til, når man var nødt til at sætte en søn i håndværkerlære.²⁷ Tiden skulle imidlertid vise, at de begge havde rige evner og solid ballast med hjemmefra. De hører til fædrelandets illustre sønner. Den ældste var veterinæren Peter Christian Abildgaard (1740–1801), og den yngste Nicolai Abraham Abildgaard (1743–1809) indtager en hædersplads i dansk kunsthistorie. De økonomisk trange forhold i det abildgaardske hjem forringede ikke familjesammenholdet, har måske snarere forstærket det, og sønnerne gav aldrig udtryk for bitterhed over, at de fattige forhold i hjemmet havde været årsag til, at de kom så sent på de rigtige hylder. Tværtimod. Brevene mellem forældrene og sønnerne og de to døtre Anne Margrethe (f. 1747) og Anna (f. 1750) rummer mange vidnesbyrd om, at der var et meget nært, varmt og kærligt forhold mellem forældrene og børnene, og de fire søskende indbyrdes.²⁸

Først i 1756 fik Abildgaard bestalling som arkivtegnemester med løn og fri befordring. Det fremgår både af Abildgaards egne ansøgninger og Langebeks ledsagende anbefalingskrivelser, at arbejdet skulle foregå under Langebeks opsyn. Det var ikke alene „sigiller, diplomer og andre slags ældre og nyere ting, som henhører under landets monumenter,“ Abildgaard enten skulle aftegne eller bringe til Gehejmearki-

²⁶ G. L. Wad, *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2 Rk, bd. 1, s. 148 ff.

²⁷ Jfr. Leo Swane (note 8) s. 11, hvor han citerer Chr. Prams udsagn om, at enhver blot nogenlunde formuende håndværker vogtede sig herfor.

²⁸ Breve i NKS. 2337, I, 1 – se også Leo Swane (note 8) s. 25.

vet til opbevaring for eftertiden. Han skulle tillige anmærke og aftegnede „alle in Historia naturali og oeconomicis forekommende curiosa“.

Det er hævet over enhver tvivl, at denne første antikvariske berejsning af Danmark blev tilrettelagt overmåde grundigt. Når historikeren E.C. Werlauff en menneskealder senere opstillede sine ideale fordringer til, hvordan en antikvarisk berejsning af landet burde foretages og skrev, at den ikke skulle være anlagt efter „en borneret plan“ som Søren Abildgaards, er det en uretfærdig dom over det arbejde, som både Langebek og Abildgaard udførte.²⁹ Deres ambitionsniveau var højt, og viljen til at gennemføre den lagte plan var til stede, ikke mindst hos Abildgaard. Men ingen af dem havde formentlig i begyndelsen realistiske forestillinger om, at en sådan systematisk berejsning af de danske provinser ville komme til at strække sig over mange år. – Det er først en sen eftertid, der af erfaring har lært, at registreringen af de antikvariske levn er noget, der aldrig kan betragtes som afsluttet, men er en lang evigt igangværende proces!

På højeste sted gjorde man sig efter en halv snes år tanker om, hvordan arbejdet skred frem. Den nye leder af Danske Kancelli grev Otto Thott henvendte sig i foråret 1768 om sagen til Langebek, der i juni 1770 sendte ham en „fortegnelse over de monumenter, mons. Abildgaard i fior 1769 har forfærdiget“.³⁰

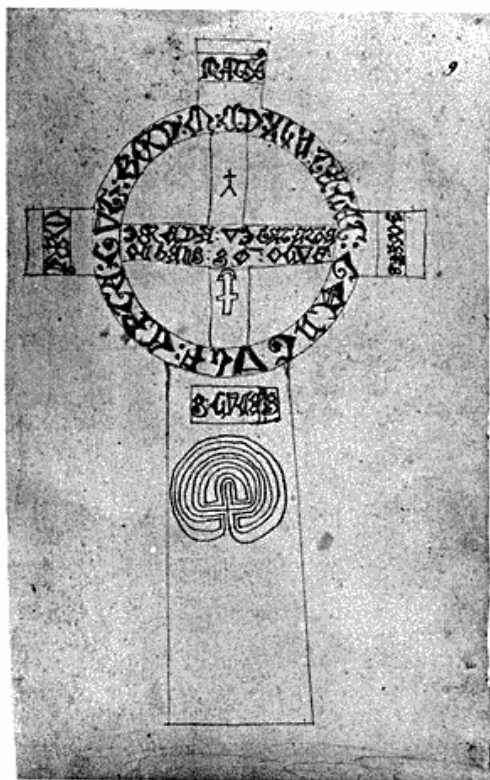
Der er i Det kgl. Bibliotek bevaret enkelte af de givetvis mange breve eller rapporter, som Abildgaard regelmæssigt sendte hjem til Langebek.³¹ Det fremgår, at Abildgaard er blevet omhyggeligt manuduceret af Langebek. Foruden fortegnelse over de monumenter og steder, han skulle opsøge, blev han også forsynet med kortmateriale og økonomiske tabeller samt tidligere aftegninger af indskrifter etc. Blandt papirerne i den thottske samling ligger der tre promemories, skrevet af Lange-

²⁹ E.C. Werlauff, *Bemærkninger i Anledning af den til de nordiske Oldsagers Samling og Opbevaring nedsatte Commission*, 1808, s. 55.

³⁰ O. Thott til justitsråd Langebek den 31. maj 1768, se oven for note 1. – Langebek til grev Thott den 19. juni 1770, Breve fra Jacob Langebek, s. 487 ff. Forklaringen på tilstedeværelsen af et læg med 22 tegninger af Søren Abildgaard i KB, Thott 750 fol. kan være, at Langebek har fremsendt dem til grev Thott som vidnesbyrd om, hvordan Abildgaard arbejdede. Alle tegningerne findes tilsvarende i Nationalmuseets bibliotek. – Fortegnelsen over de monumenter, Abildgaard havde beskrevet i 1769 synes at være gået tabt.

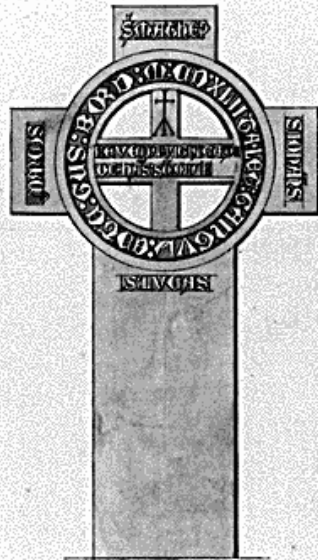
³¹ Jfr. note 1.

Juulskov-korset er et elegant eksempel på Abildgaards færdighed til at aftegne gotiske indskrifter. (Modstående side KB. Thott 750 fol.) *Jon Skonvigs* blyantsskitse overfor fra 1627 af det gotlandske bodskors, der var opstillet ved den fynske herregård Juulskov, er primitiv sammenlignet med Abildgaards. Men Skonvigs tegning rummer dels andre tyndinger af flere bogstaver, dels detaljer som labyrinten, der åbenbart ikke kunne ses, da Abildgaard i 1762 besigtigede korset. Det blev iøvrigt kun få år efter kløvet og anvendt som brolægning. (Nationalmuseet)

bek. Det ene har overskriften „Mr. Abildgaards Reise 1766 i Juni, Juli og August Maaneder“; de to andre er udaterede, men må efter deres indhold, sammenholdt med Abildgaards dagbogsnotater, være medgivet ham på rejserne i Vendsyssel og Viborg amt i 1767 og 1769.

Det var ikke så lidt, Abildgaard skulle befatte sig med. Indholdet i de tre lister er stort set det samme, omend formuleringerne er lidt forskellige. Overalt skulle han spørge efter sten med runeindskrift på. I købstæderne skulle de ældste privilegier findes frem; på rådhus, i kirker, ved hospitaler og klostre spørges efter gamle dokumenter. Alle slags sigiller, adelige våben og gamle mønter bemærkes. I kirkerne opspores ligsten og epitafier, samt inskriptioner og våbner på vinduer, døre, prædikestole, pulpiturer, kirkestole, kapeller, sakristier, dåbsfæde, altertavler, lysestager og klokker. På landet indhentes oplysninger hos præsterne og på herregårdene samt hos „curiøse folk“. Ruiner af gamle slotte og antikke bygninger og „rare“ situationer af kirker, klostre

*Det Mindemærke, som findes oven af Skibskildehæmmer, (naar)
opgives i Jænderne paa Skibskilde i Vindingsgaard - Thy, blev opført
i 1102. af Abildgaard.*

og herregårde aftegnes. Hedenske altre, gravhøje og deslige „af nogen besynderlig størrelse eller struktur“ skulle naturligvis også besigtiges, ligesom der skulle gøres bemærkninger om antikviteter, der måtte været fundne i høje, ved pløjning og gravning etc.

Udover de generelle historiske mindesmærker der skulle opsøges, nedskrev Langebek også fortegnelser over specielle lokaliteter, herred for herred, sogn for sogn, hvorom der skulle indhentes underretning. I Thy skulle Abildgaard f.eks. skaffe oplyst hvilke kirker eller byer ved Vesterhavet, som var blevet ødelagt eller havde lidt skade ved sandflugten. På disse langebekske huskesedler har Abildgaard tilføjet sine bemærkninger i forbindelse med besøget på stedet. Således ved den store dysse kaldet Steentinget på kirkegårdsmarken i Hellevad sogn, Jerlev herred, hvorom Abildgaard skriver, at „præsten hr. Asbak vidste ikke at give nogen efterretning om denne dysse“. Og ved Vigsø i Thy kunne Abildgaard heller ikke se noget tegn på, at der havde været en

købstad, men han havde erfaret der ved Limfjorden i Østerild sogn var en ladeplads ved navn Hoxerhavn (Hovsør havn), og at der en fjerdingvej herfra fandtes et kalkbrænderi.

Kort sagt, det var meget detaljerede skriftlige instruktioner og absolut ikke „bornerede planer“, der var lagt for Abildgaards antikvariske rejser i Danmark. Tværtimod. Og han gjorde det pligtopfyldende og nidkært, hvad også hans tegninger, dagsbogsnotater og breve til Langebek bærer vidnesbyrd om.

Abildgaard startede i Vestsjælland i sommeren 1756, og fortsatte der det følgende år, hvor han tillige besøgte Stevns. I 1758 arbejdede han lidt i Frederiksborg amt foruden Præstø amt og på Møn. I 1759 gik turen til den sydlige del af Holbæk amt. I somrene 1760–1763 arbejdede han på Fyn, Tåsinge og Langeland. I 1764 koncentrerede han sig om Roskilde, og i 1765 var det Maribo amt, der stod på hans program. Fra 1766 til 1777 gennemrejste han Jylland fra nord til syd, startende i Hjørring, Thisted og Aalborg amter. I 1769 var han i Viborg amt, i 1770 Århus amt og i 1771 og 1772 Vejle amt, som han afsluttede i 1773, hvor han fortsatte i Ringkøbing amt og i 1774 også Ribe amt. Fra 1775 til 1777 gjaldt hans besigtigelser Sønderjylland, og han sluttede af med at besøge Flensborg og Husum i 1777. Men da havde han været igennem hele landet, undtagen Bornholm. Det kan for så vidt forekomme lidt besynderligt, at Abildgaards antikvariske aktiviteter ikke udstrakte sig til det østligste hjørne af riget, ikke mindst når man tager hans markante geologiske interesser i betragtning. Tankevækkende er denne detalje måske især, fordi det netop var på Bornholm, at mineralinspektør Niels Birch i brinkerne ved Grødeby å allerede i 1755 havde fundet den lerjord, der kunne bruges til at fremstille ægte porcelæn!³²

Af Abildgaards notater og navnlig af hans tegninger fremgår det tydeligt, at det var det personalhistoriske og det heraldiske, der havde hans bevågenhed. Hans speciale var de senmiddelalderlige gravsten med minuskler i relief, og i det hele taget indskrifter. Blandt hans tegninger er mange epitafier, ligesom han har kopieret flere portrætter fra epitafier, enkelte fremtræder som elegante miniaturemalerier. Hans gengivelse af runesten er derimod ikke af samme høje kvalitet,³³ og tegningerne af de middelalderlige anlæg lader også en del tilbage at ønske. Det er kun i meget få tilfælde, at de forhistoriske mindesmærker

³² Bredo L. Grandjean (note 24) s. 19.

³³ Erik Moltke, (note 7) s. 208.

har fået hans tegnetalent til at udfolde sig. Der træffes dog ikke sjældent notiser med beskrivelser og mål af dysser og høje.

Det har været hævdet flere gange, at Abildgaard ikke havde øje for bygninger og kirkernes arkitektur. Det er for såvidt rigtigt, men de medbragte promemorier indeholdt heller ikke noget specifikt om, at også disse monumentgrupper skulle inddrages i den antikvariske bearbejning. Der var rigeligt at se til endda. Imidlertid gør han mange steder korte notater om de kirker, han passerer og omtaler, hvilket materiale de er bygget af, og hvorvidt de er forsynet med tårn og spir, og om tagene er blytækte. Rundkirken i Thorsager på Djursland er en af de få skitser af kirker i Abildgaards dagbøger. Og ved besøget i Jelling undlod han ikke at tegne et prospekt af byen, hvor man ser både kirken og de to gravhøje.

Hans omhu med at klare alle de opdrag, som der var givet ham, viste han også i kirken i Sorø. Her åbnede han sammen med justitsråd P.H. Kraft i september 1756 Valdemar Atterdags grav og fandt foruden „hans ben, håndgrebet af et jernsværd, ganske forrustet og få stykker ligtøj af tyndt blommet silke og kanterne belagt med sølv eller guld-snore“. Abildgaard målte skeletdelene, og justitsråd Kraft overlod ham et stykke af sværdet og ligtøjet med henblik på at aflevere det til Kunstkammeret i København.³⁴

Hvor han kunne, forsøgte han at få udleveret de originale breve, der måtte være opbevaret i de stedlige arkiver, for at bringe dem til Gehejmearkivet. Det var imidlertid ikke altid lige let for ham at få adgang til at de gamle papirer. I Svendborg rådstue, hvor der stod „tre tønner fulde af henkastede gamle papirer og pergamentsbreve“, gav hans nidkærlighed anledning til, at en mistænksom byfoged sørgede for, at både en vægter og en rådstuebetjent overvågede Abildgaard, når han arbejdede med dokumenterne.³⁵

Hans dagbøger giver et levende indtryk af, at han havde øjnene med

³⁴ Jfr. brev af 18. september 1756 til Langebek. Se ovenfor note 1. – I *Danmarks kirker V, Sorø amt I* (1936) s. 84 er åbningen i 1756 omtalt, men ikke hvem der foretog den. I *Hans de Hofmans Fundationer og Gavebreve VIII* (1761), s. 549 er der en latinsk indskrift om åbningen af graven den 15. september 1756, men også her uden angivelse af, hvilke personer der stod for undersøgelsen. – Det kan bemærkes, at fragmenterne af såvel sværd som ligtøj, Abildgaard skulle bringe til Kunstkammeret, ikke synes at befinde sig på Nationalmuseet.

³⁵ Jfr. hans brev af 1. august 1761 til Langebek. KB. Thott. 750 fol.

Epitafium over Johannes Meursius (Sorø kirke). Aftegnet af Søren Abildgaard 1757.
(KB. Thott 750 fol.)

sig overalt på sine rejser. Det var ikke blot monumenterne, der optog ham. Alt vedrørende landvæsen havde hans interesse, lige fra den i Sønderjylland igangværende udskiftning af jordene til bøndernes møddinger og præsternes frugthaver. I marskegnene bemærker han sig, at landbruget er særligt indbringende. Abildgaard havde også et vågent blik for de mennesker, han kom i kontakt med under udførelse af sit antikvariske arbejde. Om herregården Aunsbjerg i Viborg amt skriver han, at der er sket en stærk forbedring af landbruget i de sidste 20 år, takket være ejeren etatsråd Steen Steensen, der også er kyndig i matematik, og „det fornemste er, at han er en oprigtig, retsindig, fornuftig, from, god og fredelig mand“. Mergel- og tørveproduktion, kalkbrænding samt jordbundsforhold i almindelighed havde overalt hans intense opmærksomhed, og på Hjarnø noterede han sig, at der brændtes salt af tangen. I Tønder, hvor han i 1776 kom til at opholde sig længere end beregnet på grund af sygdom, gjorde han sig tanker om kniplingshandelen, der efter hans opfattelse var en hovednæringsvej for hele byen, ligesom han omtalte en fabrik, hvor der var otte tvindemøller og et spinderi. Ved Hejlsminde studerede han sluseværket indgående, og i Tørring inspicerede han blikfabrikken. Silkeborg hvor der allerede var et teglværk og tre møller, fandt han, var bekvem for anlæggelse af flere værker på grund af de „overflødige vandfald“.

I brevene til Langebek skildrer Abildgaard udførligt sine mange oplevelser som rejsende antikvar. Vel var han udstyret med kongeligt kammerpas og havde dermed fri befordring til lands og til vands, men der var mange gange store vanskeligheder med at blive transporteret fra det ene sted til det andet, hvad der sinkede ham i udførelsen af sit arbejde. Og økonomiske bekymringer fulgte ham overalt. Konstant er han i pengeforlegenhed og må anmode om lån af Langebek for at kunne komme videre på rejsen. Vejret får naturligvis jævnt hen kommentarer; det er som regel dårligt og nævnes ofte som årsag til, at hans helbred langt fra er tilfredsstillende.

Betaling for ophold i købstæderne var tyngende poster på hans budget. Så på landet indlogerede han sig, hvor det var muligt, hos præster eller på herregårde, men fik hurtigt den erfaring, at „ganske få præster er hospitale“, og at udgifterne til drikkepenge ofte gjorde det dobbelt så dyrt at overnatte i præstegårde. Gæstfriheden på herregårdene havde også sin pris. Det kostede tid at være middagsgæst hos en herremand, timer som Abildgaard følte blev taget fra hans arbejde.³⁶

³⁶ Brev af 6. juli (august?) 1756 til Langebek. KB. Thott 750 fol.

Omend Abildgaard ofte klager over de fortrædeligheder, han møder på sine rejser, og er utilfreds med de medgivne kort og økonomiske tabeller eller besværer sig over uvidende og uinteresserede præster og degne, så var han måske ikke så ked af det omflakkende liv endda. I 1776 skrev hans hustru i et brev til sønnen i Rom: „Jeg skal hilse dig fra fader.. han er endnu ikke kommet hjem fra sin rejse. *Han er gud ske lov frisk og befinder sig vel ved at rejse, thi han er friskere, når han rejser end når han er hjemme*“.³⁷

Den følgende sommer var Abildgaard på sin sidste antikvariske rejse. I 1778 kunne han ikke mere, og ved en kabinetsordre af 10. juni blev „den gamle Søren Abildgaard“ forskånet for indtil videre at rejse i provinserne hver sommer, som han tidligere havde gjort.³⁸

Vi lærer på mange måder Abildgaard godt at kende i dagbøgerne; men det er først og fremmest i brevene til Langebek og korrespondancen mellem Abildgaard og hans børn, at der tegner sig et billede af mennesket Søren Abildgaard, hvis hele liv og færden var præget af en inderlig gudfrygtighed og tro på forsynet, uanset hvor slem den forhåndenværende situation var. De afslører også, hvor engageret han fulgte med i den aktuelle politiske situation. En tradition vil vide, at han til tider skal have været sær og vanskelig; men det afspejler sig ikke i hans skriftlige efterladenskaber.³⁹

Konklusion

Søren Abildgaard var den første, der foretog en systematisk antikvarisk berejsning af Danmark. Det er næppe overdrevent at sige, at han er den eneste antikvar, som efter en overordnet plan har besøgt alle landets provinser, bortset fra Bornholm. Ingen har siden gjort ham den præstation efter!

Det var forbløffende, så meget han nåede at udrette på sine rejser, og endnu mere imponerende at han fik bearbejdet materialet, dvs. først og fremmest tegningerne, når han var hjemme i København om vinteren. Også på dette punkt indtager Abildgaard en særstilling. Der var naturligvis mange, mange monumenter, han ikke nåede at besigtige og beskrive. Men når man tager i betragtning, at han både skulle tage sig af de skriftlige kilder tillige med de fysiske levn, er og bliver det en

³⁷ Margrethe Abildgaard til N.A. Abildgaard 5. sept. [1776] NKS. 2337, I, 1.

³⁸ Rigsarkivet. Kabinetsordrer 1773-1784. Skrivelse til Danske kancelli 10. juni 1778.

³⁹ Se oven for note 15.

enestående bedrift, han udførte for at sikre oplysninger om fædrelandets historie. Værdien af Abildgaards arbejde øges yderligere ved, at mange af de monumenter han tegnede, ikke eksisterer idag. Formentlig er også nogle af Abildgaards tegninger gået tabt.⁴⁰

Abildgaards indsats er endnu mere beundringsværdig, når man ser på hans baggrund. Det var først i en moden alder, at han blev sporet ind på antikvarisk arbejde. Det har for ham næppe været et kald, men mere drejet sig om et levebrød. Det var geologi, jordbundsforhold og landøkonomiske emner, der havde hans egentlige interesse, og det var det, han skrev om.

Eftertiden har grund til at være dybt taknemlig over den helt uvurderlige skat af tegninger og oplysninger, Abildgaard efterlod sig. De bidrog til at skabe grundlaget for de næste århundreders antikvariske berejsninger i Danmark. Det er ikke mange af hans efterfølgere som antikvarer på rejse, der med god samvittighed kan sige, at de har vist samme flid, omhu, nidkærhed og seje udholdenhed som han, ej heller efterladt sig så smukt et monument over deres virke i felten. Selvom arbejdet som arkivtegnemester og antikvar på rejse næppe var den beskæftigelse, Abildgaards hu oprindelig stod til, er det godt at vide, at rejselivet efter hans kones udsagn trods alt gav ham blide stunder, og at han var friskere når han var ude, end når han var hjemme.

⁴⁰ F.eks. er tegningen af „en dejlig sribet grønagtig glasurne“ han så på Gudumlund sporløst forsvundet, hvad glasbægeret også er. Kopien, Chr.J. Thomsen fik lavet af tegningen omkring 1820, findes heller ikke. – Se Jens N. Nielsen, *Jernaldergrave ved Gudumlund i Nordjylland, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1992* (1994), s. 311 ff.

SUMMARY

KIRSTEN-ELIZABETH HØGSBRO: *The archival drawing master Søren Abildgaard*

Søren Abildgaard deserves a distinguished position in the annals of Danish historiography. He was the first to carry out a systematic antiquarian survey of Denmark, which he did between 1756 and 1777 in accordance with a plan carefully drawn up by the historian Jacob Langebek. He left behind over 900 beautiful pen and ink drawings and 13 diaries, which are preserved at the National Museum. At the Royal Library there are, in addition, some hitherto unnoticed letters from Abildgaard to Langebek. The contents of these supplement the entries in the diaries and give an impression of how careful and hard-working Abildgaard was on his journeys. Information is also supplied on what it was like to be an antiquarian travelling on the job in the second half of the 1700s.

Abildgaard's efforts as an antiquarian must be viewed in the context of his primary interests, which were in the natural sciences. His writings are exclusively concerned with geology, soil conditions and subjects in agricultural economics. For a number of years he busied himself with the making of porcelain, in which he may or may not have succeeded, but he did not ever get actual production going.